

A kiadó szervezetek multimédia- és copyrightproblémái az elektronikus publikálás korszakában*

A tudományos, műszaki és orvosi területen működő kiadók is új helyzetben találják magukat az elektronikus publikálás elterjedésével. Az új technika a szerzői jog szempontjából is megváltoztatja a környezetet. A kiadók elsőrendű érdeke, hogy a copyright tulajdonosai méltányos térítést kapjanak. Továbbra is szükség van az információk szabad áramlására, de ez nem jelenthet ingyenességet. A szerzői jogok biztosítására az elektronikus kommunikáció feltételeinek megfelelő szabályokat kell felállítani.

Mi az STM?

Az STM rövidítés a következő fogalmat takarja: *The International Group of Scientific, Technical and Medical Publishers*, azaz a Tudományos, Műszaki és Orvosi Kiadók Nemzetközi Csoportja, amelynek világszerte közel 300 kiadóvállalat a tagja. A tagok között egyaránt vannak kicsi és nagy, nem profitorientált és kereskedelmi kiadóvállalatok.

Az STM céljai és törekvései alapításától fogva változatlanok: segíteni az e szakterületen működő kiadókat, támogatni szakmai partnereiket és szerzőiket a tudományos ismeretek és információ terjesztésében, fenntartani a magas publikációs színvonalat.

Az STM továbbképzési tevékenységével igyekszik növelni a nemzetközi kiadói munka szakmai színvonalát. A tagok számos állandó és ad hoc bizottságban foglalkoznak az ügyekkel. A bizottságok jelentik a különféle kiadói területek szervezeti alapját.

E bizottságok egyike az innovációs bizottság, amelynek fő feladata, hogy fóruma legyen a publikációs technika új fejleményeinek. Egy másik bizottság a könyvtári kapcsolatokkal foglalkozik, elősegítve a két terület kölcsönös megértését és egymást iránti türelmét. A copyrightbizottság természetesen a szerzői és kiadói jogok igen bonyolult fejleményeit igyekszik befolyásolni. A folyóiratoknak, a kiadói marketingnek, a latin-amerikai régióknak stb. is megvan a maga bizottsága.

Az egyik legfontosabb szervezet, amellyel munkakapcsolatban állunk, az IPPC (International Publishers Copyright Council = Nemzetközi Kiadói Szerzői Jogi Tanács).

Bevezetés

Minden bizottság, az STM minden tagja, minden kiadó egyre inkább tudatában van azoknak a kihívásoknak, sőt veszélyeknek, amelyeket az elektronikus publikálás jelent számukra. Környezetünket az üzleti világ új fejleményei, az új technikák, új törvények határozzák meg. Mindmáig csak a „nagymenők” voltak érdekeltek az elektronikus színtéren, most azonban nagy lendületet vett a kiadásra váró anyag elektronikus formában való terjesztése. Ezt egyszerűen nem lehet figyelmen kívül hagyni többé.

A kiadók mai helyzete kockázatos, mert gyorsan kell váltaniuk a publikálás hagyományos, megszokott formáiról az újakra: a terjesztés digitális módszereire, az elektronikus dokumentumellátásra.

A tudományos, műszaki, orvosi (TMO) információk hagyományos kiadói tevékenysége a statikus információn alapult, s az információt a nyomtatott termék hordozta. A copyright védelmének legfontosabb jogi alapja a nyomtatott termék volt. Ezt a jogi alapot felül kell vizsgálni, mivel a TMO-cikkeket főként elektronikus úton fogják terjeszteni. A tudományos információk elektronikus úton jutnak el a használókhoz. A tétet a TMO-kiadó kereskedelmi/gazdasági szolgáltatásai képezik, a kiadó pedig többet tudna nyújtani, ha a copyright megfelelő védelmet kapna.

* A 46. frankfurti könyvvásáron (1994. október 5-7.) *STM publishers' perspective on multimedia copyright issues in the electronic era* címen elhangzott előadás alapján.

A számítógépes módszerek lehetővé teszik, hogy ugyanannak az írásműnek megváltoztassuk a tartalmát és a formáját. Ha egyszer digitalizálták, az információt egészében vagy részenként lehet terjeszteni, kombinálni lehet más információkkal, s a használó kívánsága szerint kezelni. A hagyományos kiadás a könyv és a folyóirat felismerhető, azonosítható, statikus formájára épült; az elektronikus forma azonban dinamikussá és interaktívvá teszi az információt.

A következőkben a szerzői jog, vagyis a copyrightprobléma praktikus oldalával foglalkozom, tekintettel a kiadók jogi helyzetére és üzleti felkészültségére. Mondandóm nem a saját gyakorlati tapasztalataimon alapszik, hanem a hozzám mint az STM titkárához beérkezett *jelentéseken, állásfoglalásokon*, a tagságtól szerzett információkon.

A TMO-kiadónak, ha sikerre pályázik az elektronikus világban, az új körülményekhez kell igazítania a termelési, értékesítési és terjesztési módszereket, s állandóan tudatában kell lennie a szerzőkhöz és a használókhoz fűződő viszonyban beálló változásoknak. Önmagában nem elegendő a hozzáférést biztosítani. A jövő információja nemcsak könyvekből és folyóiratokból fog állni, hanem *döntéseket támogató rendszerekből* is, amelyeket elektronikus formában fognak rendelkezésre bocsátani, és cikkek, cikkrészletek, információs csomagok „méretre szabott” együttesét fogja jelenteni. Fontos, hogy a kiadók továbbra is képesek legyenek funkcionális és kereskedelmi szolgáltatást nyújtani a szakembernek, a használónak, hogy hasznosítsák versenytapasztalataikat, és újabb értéket adjanak hozzá termékeikhez és szolgáltatásaikhoz.

Az elektronikus korszak körülményei közé kerülve a kiadók nem akarják megfordítani az események menetét, vagy homokba dugni a fejüket, mint némelykor javasolják nekik. A kiadók elismerik az információközvetítők szerepét, elismerik az új szereplőket, s készek vállalni a fejlesztés munkájából a rájuk eső feladatokat. Nem áll érdekükben akadályozni az információ terjesztését, de harcolni fognak azért, hogy a szerzői jog tulajdonosai méltányos térítést kapjanak, s hogy a copyrightolt információ védve legyen. A kiadók aktív szerepet akarnak játszani a publikáció világát megváltoztató folyamatban, s jól tudják, hogy eredményt csak a kooperációtól és innovációtól lehet várni.

Copyright

A copyright elvei azon alapszanak, hogy igazságos egyensúly legyen azok között, akik egyrészt a copyrighttal rendelkeznek, és másrésztől a

használók között. A copyright bizonyos kizárólagos jogokkal ruhazza fel és védi a birtokost, s megadja neki a lehetőséget a terjesztésre.

A copyright lényege az a kizárólagos jog, amely megengedi új publikációk előállítását, hozzáférhetővé tételét és terjesztését, valamint ezek átalakítását. Törvényesen csak a jog birtokosa teheti ezt meg, illetve engedélyezheti mások számára.

A kiadók új terjesztési csatornák kiépítésére és új fogyasztók elérésére törekzenek, s ennek során nemcsak árrésüket szeretnék megőrizni, hanem az elektronikus korszakban is ellenőrizni akarják a copyrightot. A bonyolult helyzet kialakulásához nemcsak az új technika és a megváltozott gondolkodásmód, hanem a gazdasági növekedés és a fogyasztói viselkedés változóban levő jellemzői is hozzájárultak. Mindez bátor kreativitást vár el a kiadóktól, mert többről van szó, mint egyszerűen a copyright érvényesítéséről és a termékek újracsomagolásáról.

Az információ szabad áramlása – de nem ingyen

Nemrégiben az STM közgyűlése foglalkozott az *információ szabad, de nem ingyenes áramlásával*, s ennek kapcsán felmerülnek a postázás, a költségek és a szöveg online használhatóságának kérdései. Foglalkoztak azzal a problémával is, hogy a copyrightot különösen a természettudósok a szabad információáramlás akadályának tekintik, miközben a „szabad” jelzőt általában az „ingyenes” szinonimájaként értelmezik, és – ahogyan a globális hálózatokban, mint például az Internetben – cenzúráról mentesnek.

Götze professzor a Springer-Verlagnál az IPA 1994. évi copyrighttal foglalkozó torinói konferenciáján megállapította: a szerzői jog, s ebből következően a copyrighttörvények és kiadói jogok mögött levő megfontolások arra irányulnak, hogy

- megvédjék a szerző szellemi tulajdonát, hogy a mű eredetisége és integritása sértetlen maradjon;
- garantálják a szerző és a mű közötti kapcsolat nyilvános elismerését;
- megvédjék a szerzőt attól, hogy akarata ellenére módosítsák a művét;
- megvédjék a szerző eszmei és gazdasági érdekeit, s lehetővé tegyék számára, hogy eszmei és gazdasági hasznot húzzon műve publikálásából és reprodukálásából (rendszerint a kiadó közbejöttével, aki garantálja az eredetiséget, a sértetlenséget és a lehető legszélesebb körű terjesztést egy adekvát, védett és nyomon követhető formátumban).

A szerzők és a kiadók egyaránt érdekeltek a mű széles körű terjesztésében, mivel mindannyian profitálnak belőle. A tudomány területén azonban a két fél haszna a felszínen eltérhet egymástól: a szerző jobban érdekelt az eszmei haszonban (hírnév, karrier), a kiadó inkább, de nem kizárólag a gazdasági eredményben (hogy megtérüljön a beruházása). Ebben az összefüggésben az Internet, s általában a tudományos hálózatok mai működési formájukban a jövő egyik lehetőségét jelentik az (elektronikus) preprintek terjesztésének. A különbség az, hogy a szerzőnek nem kell a fénymásolással és a postázással törődnie, hiszen a fogadó fél végzi el a nyomtatást. Ezt a formát mégis személyes kommunikációnak kell tekinteni, és nem publikációnak, mivel ez személytől személyhez, sőt szervettől kliensig szóló kommunikáció, amelyben nem szerepel közvetítő, és amely nem nyilvános. Továbbá a nyitott hálózati architektúra nemcsak a visszakeresést és igénylést, hanem a beavatkozást (hozzátételt, törlést, módosított és/vagy bővített vagy kalóztérjesztést) megengedő eszközeivel megkérdőjelezi a szerzői jogokat.

A szerzői jogok biztosítása érdekében az elektronikus kommunikáció számára olyan szabályokat kell felállítani, amelyek a copyrighttörvények jelenlegi konvencióin alapulnak. Ezeket a szabályokat egy ismétlődő folyamat során kell kialakítani, számításba véve a szerzőknek, a copyrighttulajdosoknak (ha nem azonosak a szerzőkkel), a copyright alá eső termékek előállítóinak (pl. kiadóknak) az érdekeit és a műszaki fejlődést.

A szerzői jog birtokosai, a szerzők és kiadók egyaránt hozzáférhetővé kívánják tenni az eredeti műveket a közönség számára. A kérdés az, hogyan szabályozzuk a hozzáférést és a hasznát, hogy az minden érintett fél hasznára váljék?

Össze kell kötni a szabályozást, az ellenőrzést és a térítéseket. Az a módszer, amely lehetővé teszi az információ korlátlan, világméretű cseréjét, miért ne tenné lehetővé ezt az összekapcsolást, és miért ne gondoskodnék megfelelő mechanizmusról a használat nyomon követésére, a használók ellenőrzésére, a copyrighttal védett anyag azonosítására, a használat rögzítésére, és a térítési díj beszedésére. Az Internethez hasonló nyitott hálózatokban kibontakozó információs káosz és túláradás ugyancsak szükségessé teszi, hogy bizonyos korlátozásokat vezessünk be (térítés a használatért, engedélyezés stb.).

Már folyamatban van ilyen szabályozó eszközök kifejlesztése; Charles Clark Electronic Copyright Management Systemsnek nevezi őket. Példá rájuk a TULIP (The University Licensing Program), amelyet az Elsevier Science fejlesztett ki, vagy a Springer, az AT&T és a UCSF Medical School Library *Right Pages* programja.

Az RRO-szervezetek és a jogok kollektív engedélyezése

A kollektív engedélyezésben az egyik érdekelt fél az RRO (Reprographic Rights Organization = Másolási Jogok Szervezete), a másik pedig a használók közössége (pl. felsőoktatási intézmények, a gyógyszeripar, állami egészségügyi szervezetek). E két fél folytat tárgyalásokat, és jut megegyezésre az ésszerű határok között folytatott fénymásolás átlagos áráról. Az elektronikus másolás ügye új és más jellegű kihívást jelent. Egyéb kérdésekkel együtt ezzel is foglalkozik az IFRRO (International Federation of RRO = az RRO-k nemzetközi szövetsége) és az STM munkacsoportja. A kiadók szempontjából nagyon is fontos kérdések az elektronikus terjesztés, az árazás és a kollektív licencelés következményei.

A szerzői jog, pontosabban az engedélyek kollektív kezelése során az egyéni jogtulajdonosok az RRO-kra bízzák a használókkal való közvetlen kapcsolattartást, de fenntartják maguknak a jogdíjat, és a licencelés néhány kulcsfeltételét.

Az új technika súlyos, a publikálás gazdasági életképességét fenyegető veszélyei miatt a kiadók nagyon óvakodnak attól, hogy az RRO-kra bízzák az elektronikus jogok kollektív licencelését. Az RRO-k azonban a használói közösségek, különösen a könyvtárak nyomására alaposan átgondolták az elektronikus publikálásban játszott szerepüket. Egy kétrétegű rendszer alakulhat ki, amelyben a szerzői jogoknak csak nagyon szerény részét lehet kollektíven licencelni; ezen túlmenően az RRO-k csupán az engedélyek kezelésére szorítkozó szolgáltatást nyújtanak a használóknak az egyes kiadók által szabott feltételekkel. Egy ilyen, a fénymásolásra vonatkozó engedélykezelő szolgáltatást vezetett be a Copyright Clearance Center (CCC), az amerikai RRO a könyvtárak és a dokumentumellátó szolgálatok számára. A CLA, a brit RRO szolgáltatása a CLARCS (CLA's Rapid Clearance Service), ugyancsak a fénymásolás terén.

Még néhány megjegyzés a jogokról

A kiadóknak bizonyosnak kell lenniük abban, hogy megkapják, megtarthatják és gyakorolhatják a copyrightot és a vele kapcsolatos jogokat. A kiadó engedélye nélkül, vagy a kiadó által szabott feltételek teljesítése nélkül nem történhet meg az információ elektronikus tárolása és rendelkezésre bocsátása. Lehet, hogy a kiadók elvesztették a fénymásolási piacot; most rajtuk áll, hogy megállapítsák az elektronikus másolási piac szabályait.

Ugyanez áll a könyvtárközi „kölcsonzésekre” – kölcsonzésen a hagyományos, nyomtatott dokumentumok egy másik könyvtárnak való kikölcsonzését érve. Az elektronikus könyvtárban a csere módja a dokumentumok elektronikus úton történő szállítása. Semmi sem igazolhatja a nyomtatásból digitális formába való jogosulatlan átvitelt, s az ilyen illegális eljárás révén keletkezett anyag „ingyenes” átengedését bárkinek, aki csak kéri.

Mivel az elektronikus publikálás egyre inkább napi gyakorlattá válik, lényeges, hogy a hagyományos, papíralapú publikálásra érvényes szabályokat – revízió alá véve őket – az új helyzethez igazítsuk, s hogy a kiadók mielőbb megállapodásra jussanak a könyvtárakkal.

A szerzői joggal védett anyag kezelése

Az IPA torinói szimpóziumára Charles Clark (International Publishers Copyright Council) készített jelentést *A kiadó az elektronikus világban* címmel. E jelentésben részletesen foglalkozik a copyrighttal védett anyag kezelésének, hozzáféréseinek és használatának összekapcsolásával.

„A copyrighttal védett anyag elektronikus használata nem is annyira azt a kérdést veti fel, »hogyan akadályozzuk meg a hozzáférést és a használatot?«, mint inkább ezt: »hogyan szabályozzuk a hozzáférést és a használatot?« Általában a szellemi tulajdont azért bocsátják a közönség rendelkezésére, hogy használják, s minden olyan mechanizmus, amely egyszerűen a használat akadályozására irányul, a szellemi termék létrehozásának az értelmét kérdőjelezi meg, vagyis azt, hogy publikálni annyit tesz, mint valamit a közönség rendelkezésére bocsátani. Az igazi kérdés a nyilvántartás, az ellenőrzés és a kifizetés összekapcsolása. Az ideális rendszer képes különböző feladatokat elvégezni, lehetőleg mindet egyidejűleg. A rendszernek képesnek kell lennie nyomon követni a használatot, igazolni a használókat, azonosítani a copyrighttal védett anyagokat, s regisztrálni a használatot, és a megfelelő térítési díjakat. A rendszernek továbbá gondoskodnia kell a copyrighttal védett anyag integritásának biztonságáról (védelem a beavatkozás ellen), és a használó magánszféráját is védenie kell bizonyos mértékig. A használót árjegyzékkel is elláthatja, amely az egyes anyagok különféle használatáért fizetendő térítéseket tartalmazza a kiskereskedelemben alkalmazott megoldások mintájára. A közeljövőben különböző, hatásosan működő copyrightkezelő rendszereket fognak kifejleszteni az egyes kísérleti projektek elemeinek kombinálásával az egyedi igények kielégítésére.” Ezek közül csak néhányat említünk meg: az Elsevier és a Springer által kifej-

lesztett elektronikus előfizetési rendszer, a TULIP és a RED SAGE; vagy az Európai Közösség kutatási projektje, a CITED, továbbá jó néhány japán és amerikai kormány- és egyetemi projekt.

Tudásgazdaság

A szellemi tulajdonlást egyre inkább a tudásgazdaságot (információs piacot) szolgáló funkciónak tekintik. A digitális korszakban a feszültségek, amelyek egyfelől a kreatív megoldások és innovációs beruházások gyors, versenyképes alkalmazásának kívánalma, másfelől a szerző szellemi tulajdonának és erkölcsi jogainak védelme között lépnek fel, mindinkább a „tudásgazdaság” egész információs piacának előnyére oldódnak fel. Európában a hagyományos szerzői jogokat egyáltalán nem azzal a szándékkal fogalmazták meg, hogy a versenypozíciót védjék egy információigényes világgazdaságban.

A kiadók számára ez azt jelenti, hogy jobban koncentrálhatnak szolgáltatásaik értékének emelésére, s nem kell úgy tenniük, mintha biztonságban lennének egy tiltó paragrafus védelmében. A végfelhasználó produktívitasának a javítása – ez az információterjesztő versenyképességének igazi magja a digitális környezetben. Csakis ez garantálhatja a kiadók szolgáltatásainak folyamatosságát.

A holnap információterjesztői, legyenek bár hagyományos vagy új szereplők a pályán, nem engedhetik meg maguknak, hogy elveszzenek a technikai vadon álmvilágának tényleges valóságában. Az információs technika megnehezíti az információterjesztés fejlesztését. A szolgáltatások folyamatosságának és javításának döntő tényezője, sikerül-e hozzáadott értéket előállítani a tudásgazdaságban (információs piacon).

Az elektronika korában bizonyos feszültség terheli a két partner viszonyát. Az egyik oldalon állnak a szerzők, a kiadók, és az érdekeiket képviselő, különböző egyesületeik, a másikon pedig az RRO-k, amelyeknek ugyancsak megvan a maguk érdekvédelmi egyesülete, az IFRRO. Nem hallatlan dolog feszültségről beszélni szerzők és kiadók között; a papírra nyomtatott, copyrighttal védett művek világában is nagyon szorosan együttműködtek annak érdekében, hogy bámulatosan rövid idő alatt több mint húsz országban létrehozzák az RRO-kat. Ezek saját országukban licencelik a fénymásolást sok használói közösségnek, s kétoldalú szerződések egész hálózatán keresztül működnek együtt, hogy térítéses alapon legalizálják az egyik országban élő használók által a másik országban élő szerzői jogtulajdonosok műveiről készített másolatokat.

Az elektronikus reprodukció vagy bemutatás, bármily formában történik is, semmiképpen sem azonos a fénymásolással. Olyan intenzív használatot tesz lehetővé, amely jóval meghaladja a reprodukciós másolás kínálta lehetőségeket.

Végezetül

E cikk a tudományos, műszaki és orvosi kiadók szempontjából foglalkozott a multimédia copyright-kérdéseivel az elektronikus korszakban. Nem szabad azonban megfeledkezni ennek gyakorlati következményeiről sem. Semmiféle információ nem lehet ingyenes, s ha a kiadók – helytállva a versenyben – legjobb tudásuk szerint növelik terméke-

ik és szolgáltatásaik értékét, biztos vagyok abban, hogy létezik az a piac, ahol a fogyasztó és végfelhasználó hajlandó méltó árat fizetni a kiszolgálásért és a minőségi információért.

A publikálás ma a dinamikus átmenet korát éli: a hagyományos, évszázados tintáról-papírról vált át az innovációs, nagy sebességű elektronika csúcstechnológiájára. Nem csekélyek a kihívások, s nem is ismerhetők fel mindig. Az STM-nek is megvan a maga feladata e téren, s mint a világ legtekintélyesebb TMO-kiadóinak képviselője és szóvivője, továbbra is minden erejével igyekszik hozzájárulni a publikálás előmozdításához.

Beérkezett: 1994. X. 10-én.

Fordította: Papp István

Rendezvénynaptár

Könyvtári állományvédelem és restaurálás a 90-es években

Budapest, 1995. augusztus 15-17.

Szervező: Kult-Turist Kft. (OSZK-IFLA '95)
1055 Budapest, Stollár Béla u. 3/B
Fax: 131-9768

Szakinformációs központok erőforrásainak menedzsmentje. A British Council nemzetközi szemináriuma

Brighton (Egyesült Királyság),
1995. szeptember 3-15.

Szervező: Publicity Manager
International Seminars Department
The British Council
10 Spring Gardens
London SW1A 2BN
Tel.: +44 71 389 4264/4162/4226
Fax: +44 71 389 4154
Telex: 8952201 bricon g

Info '95 nemzetközi kongresszus az információról Havanna, 1995. szeptember 25-29.

Kísérő rendezvény: EXPOINFO '95 nemzetközi kiállítás
Szervező: Humberto Arango Sales

Institute for Scientific and Technological
Information (IDICT) of the Academy
of Sciences of Cuba
Atp. Postal 2019
Codigo Postal 10200
La Habana, Cuba
Tel.: (537) 626501
Telex: (28) 511203, 511648, 512322
Fax: (537) 338237, 338212, 338213

1. Ázsiai Információs Találkozó

Hongkong, 1995. szeptember 27-30.

Szervező: Learned Information Ltd.
Woodside, Hinksey Hill
Oxford OX1 5AU
Tel.: +44 1865 730275
Fax: +44 1865 736354

Info Business Bucharest, nemzetközi üzleti információs kiállítás

Bukarest, 1995. október 25-27.

Szervező: Chamber of Commerce
and Industry of Romania
Business Information Centre
4, Expozitiei Blvd.,
Bucharest
Tel.: +40 1 312-78-45
Fax: +40 1 312-96-61

Biblioteka'95 nemzetközi könyvvásár

Bratislava, 1995. november 9-13.

Szervező: Anna Kleinmannová
Incheba Joint Stock Co.,
Viedenská cesta 7.
852 51 Bratislava
Slovak Republic
Tel.: +42 7 80-21-35
Fax: +42 7 58-11-665